

Benkő Loránd székely kapcsolatai

Rövid előadásom kezdetén őszinte köszönetet szeretnék mondani az emlékülés szervezőinek, mindenekelőtt Kiss Jenő professzor úrnak, hogy emlékező családtagként és a középkori Székelyföld kutatójaként is szólhatok nagybátyám, Benkő Loránd idevágó kapcsolatairól és munkásságáról.

Az előadás címét a szervezőktől kaptam és készséggel elfogadtam, ugyanis ez a cím két kérdéskört is érint egyszerre, egyrészt az erdélyi Benkők, és így Benkő Loránd székely származását, másrészt – az előbbitől nem függetlenül – jubilánsunk korán kibontakozó székelyföldi kutatásait és ezek máig ható, nagyon jelentős eredményeit.

Erdélyben több Benkő család is élt, ezek mind a Székelyföldről származtak, az árkosi Benkők mellett például a középajtai, a kisbaconi, az altorjai és a nagysolymosi Benkő családok, amelyeket a közös eredet hagyománya kötött össze: az tudniillik, hogy valamennyi a Sepsiszentgyörgy melletti Árkosról származtatta magát.

Az a Benkő család, amelyből Benkő Loránd származik, évszázadok óta a marosszéki Lukafalván élt, és természetesen körükben is fennmaradt az árkosi eredet iratlan emléke. Ennek, hacsak nem újkori konstrukcióval állunk szemben, nagyon réginek kell lennie, ugyanis az itteni Benkők a 17. század első éveitől (amióta írott forrásokban egyáltalán felbukkannak) folyamatosan Lukafalván tartózkodtak. Az 1602. évi, Básta-féle lustra a darabontok (gyalogpuskások) között sorolta fel a lukafalvi Benkő Györgyöt és Benkő Istvánt (SzékOkl. ÚS. 4: 128), az 1614-es, minden korábbinál részletesebb Bethlen Gábor-féle lustra ugyanott egy lófőt (Benkő Mihály) és két gyalogpuskást (Benkő András, Benkő Benedek) írt össze (SzékOkl. ÚS. 4: 212). 1635-re a lófő Benkő Mihály és felesége már elhunyt, örökébe leánya és két fia lépett. A régi gyalogosok közé tartozó András és Benedek szintén elhalálozott, előbbi után egy, utóbbi után négy fiúgyermek maradt. A lukafalvi Benkők sorát három újabb keletű gyalogos egészítette ki, egyikük a marosszéki (Mező)bádra költözött (SzékOkl. ÚS. 5: 454–455). A következő év összeírásából tudjuk, hogy a lukafalvi, lófő rendű Benkők mindössze egy lóval indultak hadba, mint közel-távol valamennyi, hasonló státusú sorstársuk (SzékOkl. ÚS. 6: 46). A 17. század katonai összeírásaiból valójában nem is egy család, hanem egy kiterjedt, több családból álló lukafalvi Benkő-rokonság képe rajzolható meg, melynek tagjai részben szerény viszonyok között élő lófők, részben hasonló körülmények között gazdálkodó szabad rendű gyalogpuskások voltak.

1. kép
Délkelet-Erdély térképe a maroszéki Lukafalvával

Fontos utalni rá, hogy a Székelyföld délnyugati peremén, a Nyárád alsó folyása mellett élő lukafalviak – miközben székely eredetükkel tökéletesen tisztában voltak – elsősorban magyarnak tartották magukat (azt viszont nagyon határozottan). Erős székely tudattal az újkorban már nem rendelkeztek, szabadparaszti voltakra azonban büszkéek voltak, a 20. században már némiképp anakronisztikusan megkülönböztetve magukat a szomszédos, már vármegyei területen fekvő falvak „jobbágnépétől”, anélkül azonban, hogy alapvetően paraszti világukat különösebb nemesi vagy lófői tudat színezte volna. Felfogásuk szerint a jellegzetes tájnyelvet beszélő és jellegzetes foglalkozásokat űző székelyek a hegyeken, tehát a Bekecsen és a Hargitán túl éltek, velük szemben saját nyelvjárásuk és tárgyi világuk inkább a Mezőség felé mutatott, ami az Alsó-Nyárádról határterület voltát hangsúlyozta (BENKŐ SAMU 1972: 10–11). Mint látni fogjuk, ennek a határterületnek a problematikája Benkő Lorándot később alapvető felismerésekre sarkallta.

Benkő Loránd apai ági nagyszülei Benkő Ferenc (szül. 1864) és Fekete Eszter, református vallású, szerény földbirtokot művelő marosszéki székelyek voltak (Fekete Eszter a szomszédos Lőrincfalván született), akik 1888-ban kötöttek házasságot. Benkő Ferenc értelmes, kísérletező kedvű emberként él a családi emlékezetben, aki – a Benkők lukafalvi ágán első ízben – gimnáziumi szintű oktatást szánt két fiúgyermekének, Eleknek és Györgynek. Mindkét fiú a marosvásárhelyi református kollégiumban tanulhatott, vegyes eredménnyel: nagyapám, Benkő Elek (1890–1960), Benkő Loránd édesapja kiváló képességű református lelkész lett (Fintaházán, Küküllőszéplakon és Nagyteremiben), míg Benkő György hazatért szülőfalujába, és ott gazdálkodott a családi földeken. Ellentétben több más székelyföldi Benkő családdal, ahol a tehetséges gyermekek taníttatása, és ezáltal jeles értelmiségiek kiemelkedése már a 18. században rendszeresnek számított, a lukafalvi Benkőknél ez a folyamat csak a 20. század elején kezdődött.

Benkő Elek fiatal fintaházi lelképásztorként 1921-ben vette feleségül Müller Klára (1895–1969) dési származású tanítónőt, ám néhány hónapos házasságuk még Benkő Loránd világra jövele előtt felbomlott, és az édesanya hazaköltözött Déstre. Benkő Loránd nagyváradi születése csupán anyai nagynénje akkori tartózkodási helyével és egy jó nevű szülőotthonnal függött össze, egyébként élete első hat évében édesanyja szülővárosában, Désen nevelkedett, majd áttelepedtek Magyarországra, ahol Müller Klára tanítónői hivatásának élt az alföldi tanyavilágban (Pusztatúr pásztó). Az érettségit Benkő Loránd a szegedi Klauzál Gábor Reálgimnáziumban tette le. A bécsi döntés után édesanyjával azonnal hazatértek Erdélybe, és Kolozsvárt telepedtek le. Müller Klára tanított, fia az újjászervezett Ferenc József Tudományegyetem bölcsészkarán folytatta tanulmányait 1941–1944 között, majd Románia háborús kiugrása után Budapestre költöztek, így Benkő Loránd az abszolutóriumot a háború utolsó hónapjait kitöltő katonai szolgálat után, 1945-ben már a budapesti, akkor még Pázmány Péter nevét viselő egyetemen szerezte meg. Ugyanitt nyerte el 1946-ban a bölcsészdoktori oklevelet, majd a tanársegédi kinevezést. Élete és munkássága ezután élete végéig összefonódott Budapesttel és a budapesti egyetemmel.

Benkő Loránd kapcsolata a Nyárádmentével és a lukafalvi Benkőkkel még a nehéz 1940-es években is fennmaradt, alapvetően nagybátyja, Benkő György támogatásának köszönhetően. Édesapját és apja második házaságából született féltestvérét, Benkő Samu történészt (1928–2021) ekkor még nem ismerte, a két fiú csak sok évvel később, apjuk betegága mellett talált egymásra, és alakult ki közöttük életre szóló szoros szellemi kapcsolat. Ez, és a kolozsvári egyetemi tanárához, Szabó T. Attilához fűződő mély barátság jelentette a későbbiekben a legfontosabb kapcsolatot az erdélyi kutatás és szellemi élet felé.

2. kép

Benkő Loránd Szabó T. Attila és Benkő Samu társaságában Kolozsváron
(1978)

Benkő Loránd egyetemi szakdolgozatát, majd doktori disszertációját Szabó T. Attila ösztönzésére apai ősei szűkebb hazája, a Nyárádmente földrajzi nevének szentelte. Amikor 1943–1944-ben bejárta a mintegy 28 km hosszú folyószakasz 32 települését (a munkából kimaradt a Nyárádmente legalsó, Nyárádtó melletti szakasza, melyet a bécsi döntés határa vágott el, és a Nyárádszereda és Andrásfalva feletti Felső-Nyárádmente), tapasztalnia kellett, hogy ezen a viszonylag kis, egységesen a történeti Marosszékhez tartozó, földrajzilag is egységes területen is négy nyelvjárási egység mutatkozott, közülük a nyugatira a Mezőség, a keletre pedig már a szomszédos székely székek népe gyakorolt erős hatást.

Nyárádmenti eredményeit 1947-ben tette közzé (BENKŐ 1947), ezeket 1949-ig több kisebb, székely vonatkozású tanulmány egészítette ki, elsősorban az Erdélyi Múzeum és a Magyar Nyelv lapjain. Összefoglaló tanulmánya azonban, amelyet Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetének szentelt a Századok 1948-as számában, már nem láthatott nyomdafestéket. A korrektúraként megmenekült folyóiratszám megjelenésére 1989-ig kellett várni (BENKŐ 1989). Székely témájú vagy valamilyen módon a székely nyelvjárásokhoz is kapcsolódó írásokat ezt követően egy ideig csak szórványosan jelentetett meg, ami nem az érdeklődés lankadását, hanem a téma kutatására és publikálására kedvezőtlen kort és az új, módszeres adatgyűjtés felkészülő időszakát jelzi. Ennek fontos része volt számos erdélyi nyelvi gyűjtés, amelyeket tanszéki kirándulások keretében,

hallgatóival folytatott, és amely kirándulások természetesen útba ejtették Lukafalvát, ahol a gyűjtés keretében rendszeresen megszólították a Benkő-rokonságot is.

3. kép
Benkő Loránd erdélyi gyűjtésen
(1956)

4. kép
Benkő Loránd az ELTE hallgatóival egy székelyföldi nyelvjárásgyűjtésen
(Lukafalva, 1973)

Utalnunk kell ugyanakkor a nyelvatlasz (MNyA.) keretében végzett szisztematikus, a Kárpát-medence egészére kiterjedő gyűjtéseire is, melyek eredményeire támaszkodva Benkő Loránd később átfogó megállapításokat tehetett. Erre először 1967-ben, az akadémiai levelező tagság elnyerését követő székfoglaló előadásában vállalkozott (BENKŐ 1967), amelyben a nyelvi adatokból kikövetkeztethető középkori népmozgásokat éppen a székelyek példáján keresztül mutatta be, amivel alapvetően új, érvekkel alátámasztott szempontokat illesztett a székelyekkel kapcsolatos kutatásba, kerülve ugyanakkor a leegyszerűsítő, sommás általánosításokat.

Ezután hosszú ideig – ha csak a publikációit nézzük – nem foglalkozott a székelyekkel kapcsolatos nyelvi és településtörténeti kérdésekkel, de a mélyben egészen biztosan készülődött a folytatásra. Ennek előzményeként 1978 májusában váratlanul felkereste családunkat Kolozsváron, hogy – miután Szabó T. Attilát is áthívtuk a szomszédból – kifejtse fokozatosan kikristályosodó elképzelését a székelyek régi településtörténetével kapcsolatban.

Új eredményeit, a nyelvi tényekből következő székely településtörténeti részleteket először 1980-ban, egy interjú keretében foglalta össze (BENKŐ 1980). Ezirányú publikációi 1990-től szaporodtak meg, a sort egy hosszú interjú indította (BENKŐ 1990), több alapvető jelentőségű, de máshol részletesen ki nem fejtett megállapítással; az anyag néhány évvel később németül is megjelent (BENKŐ 1986). Későbbi munkái kitértek az eredetkérdésre, a kézdi (BENKŐ 1992) és bihari székelyekre (BENKŐ 1996), a székelyekre jellemző víznevekre (BENKŐ 1993) és nemzetségnevekre, továbbá a székelyek kiemelkedő szerepére a határ- és országvédelemben. Terjedelmi okokból szemléletét és az elért eredményeit, kutatási irányait nem tanulmányonként, hanem összefoglalóan igyekszem áttekinteni, miután egy-egy kérdésre eltérő szempontok mentén több írásában is kitért.

Benkő Loránd település- és népességtörténeti kutatásait határozottan nyelvészeti, nyelvtörténeti és nyelvföldrajzi alapokon végezte, ezeket nem kívánta sem alárendelni, sem mindenáron egyeztetni a klasszikus történeti kutatással, bár a történeti adatokra és körülményekre mindenkor nagy figyelmet fordított. Nem volt híve annak, hogy a nyelvészeti, történeti, néprajzi vagy régészeti, önmagukban is bizonytalan adatok összeillesztésével hozzon létre egy újabb bizonytalan konstrukciót, hanem a maga területén, a maga szaktudásával kívánt előbbre jutni, a részletek mindenkor aprólékos elemzésével. Tette mindezt széles kitekintéssel, amiben hatalmas könyvtára és kiterjedt baráti-szakmai köre is segítette. Itt említem meg zavarba ejtően pontos földrajzi tájékozottságát.

A székelyeket olyan magyar néprésznek tekintette, amelynek már a mai Székelyföldre történő telepítése előtt is magyar volt az anyanyelve, legkésőbb a 11. század óta. Korábbra források híján nem lehet visszatekinteni, de azt a meglévők is egyértelműen cáfolják, hogy a székelység az Árpád-kor folyamán frissen elmagyarosodott, török eredetű nép lett volna (BENKŐ 2003).

Nem ő fogalmazta meg először, de nyelvészeti kutatásai nyomán bizonyítottan látta, hogy a székelység nem lehet „ősfoglaló” mai, erdélyi lakhelyén, sem mint az avar kor, netán a legendás hun kor óta helyben élő, utóbb elmagyarosodó népcsoport, sem mint a honfoglalás vagy az államalapítás kora óta mai szállásterületén élő magyar nyelvcsoport. Nyelvi adatok segítségével korán bizonyítottan látta,

hogy a későbbi Székelyföld területén a székely megtelepülés előtt már magyar nyelvű népesség élt, amit régi típusú településnevek tanúsítanak. Saját gyűjtése nyomán erre részben Marosszék északnyugati részén (a Mezőség székelyföldi részén), illetve a Maros és a Nyárad közötti dombvidéken talált példákat.

Sok részletében pontosította azt a képet, amelyet a székelyek keletre költözésével kapcsolatban már a korábbi kutatás is körvonalazott. Vizsgálta az egykor Dél-Erdélyben, illetőleg Bihar megyében élt székelyek nyelvi és történeti forrásadatait, felfigyelt e korai szállásterületek stratégiai jelentőségére, és érveket gyűjtött annak alátámasztása érdekében, hogy ezek a székely csoportok két fontos közigazgatási és egyházi központ, Várad (Nagyvárad) és Fehérvár (Gyulafehérvár) védelmét látták el (BENKŐ 2002: 74–79). A dél-erdélyi székelyek keletre költöztetésében és a II. Géza korától kibontakozó erdélyi szász telepítések között szoros, ok-okozati, de részleteiben még tisztázatlan kapcsolatot látott.

A nyelvatlasz minden korábbinál részletesebb eredményei nyomán a korai székelységekre utaló nyelvjárási, továbbá személy- és helynévi adatokat, valamint az ide kapcsolható településtörténeti részleteket a korábbiaknál sokkal adatoltabb és világosabb szintézisbe foglalta. Ennek alapja az a megfigyelés, hogy a székelység nyelvileg nem egységes, csoportjai nyelvileg többoldalú kapcsolatot mutatnak a magyarság más, perem- és szigethelyzetű csoportjaival a Kárpát-medence számos pontján. A kimutatott sorozatos nyelvi egyezések nem köthetők újkori telepítésekhez, és ezek a mai Székelyföldről távol kimutatott jellegzetességek a közbeeső területeken ismeretlenek. Mindebből arra következtetett, hogy a székelyek jelentős csoportjai a kora Árpád-korban még Erdélytől távol, a határvédelem szempontjából kulcsfontosságú területeken éltek, és részleteiben ismeretlen körülmények között, királyi akaratból jutottak későbbi szállásterületeikre. Ezt a folyamatot helyenként csak hátrahagyott helynevek és történeti adatok tükrözik, máshol kisebb-nagyobb nyelvjárászigetek maradtak utánuk, ami arra utal, hogy ott az átköltözés nem volt maradéktalan, illetve az ottani, székely kapcsolatokat mutató népesség nyelvi nyomokat hátrahagyva beolvadt a környező magyarságba. Fontos megállapítása, hogy a székelyek már a kora Árpád-korban az akkori magyar nyelvterület peremvidékein, fontos utak és átjárók védelmét látták el, és – mélységben is tagolódo településeik tanúsága szerint – a közvetlen határőrizet mellett a tágabb országvédelemből is kivették a részüket (BENKŐ 2005).

A fenti, a Kárpát-medence egészét átölelő nagy összefüggéseket alátámasztani látszanak a székely nemzetség- és ágnevek is. Ezekre, valamint nyugat-magyarországi hely- és nemzetségnevekre alapozta Benkő Loránd azt a felismerését, hogy a székely nemzetség- és ágnevek nem a székelyek korai, még a feudalizmus időszaka előtti viszonyaival, hanem az Árpád-kor „úri” nemzetségeivel és ezek birtokaival függnek össze, egyben a székelyek korábbi szállásterületeire utalnak, például a székely Örlec nem Ecken ága és a Sopron megyei Veszvény nemzetség esetében (BENKŐ 1999, 2006).

Benkő Loránd székely vonatkozású tanulmányai világos, következetesen képviselt tudományos véleményt tükröznek. Szándékában állt – többször beszélt erről – eredményeit, feltételezéseit monografikus formában is közreadni, de fájdalmas

lemondással azt is érezte, hogy az élete utolsó éveiben feltétlen elsőbbséget élvező Anonymus-kutatásai mellett erre már aligha jut ideje. Sajnos így is történt. Őszintén sajnáljuk, hogy átfogó, fokozatosan kiépülő felfogását az Árpád-kori székelyekről (és velük szoros összefüggésben az Árpád-kori határvédelem részleteiről) monográfia formájában nem tette közzé, előadásai és résztanulmányai azonban így is rendkívüli hatást gyakoroltak a székelyekkel és a Székelyfölddel foglalkozó kutatásokra, ideértve a régészeket és történészeket is.

Megközelítésmódja és felfogása ma már szervesen beépült a mértéktartó kutatásba. A részletek természetesen fokozatosan finomodnak, ezeknek ő maga is biztosan örülne, érdeklődne, vitatkozna. A romantikus, fellegjáró képzelgésekkel szemben pedig éppúgy tehetetlen lenne, ahogyan mi is döbbenettel szemléljük a hun teória meg a velejéig hamis Csíki székely krónika újraeledését és a diletánsok harsogását napjainkban. Velük szemben Benkő Loránd e téren is a tudóst képviselte és képviseli műveiben.

Kulcsszók: Benkő családok Erdélyben, székelyek, Székelyföld, középkori településtörténet.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárádmente földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1967. A nyelvföldrajz történeti tanulságai. *A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 24: 29–48.
- BENKŐ LORÁND 1980. Nyelvész szemmel a székelyekről. *Új Tükör* 17/7: 22–23.
- BENKŐ, LORÁND 1986. Die Szekler. Zur Siedlungsgeschichte einer ungarischen Volksgruppe. *Ungarn Jahrbuch* 14: 207–224.
- BENKŐ LORÁND 1989. Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez. *Századok* 123: 343–358.
- BENKŐ LORÁND 1990. Adalékok a székelység korai történetéhez. *Új Erdélyi Múzeum* 1: 109–122.
- BENKŐ LORÁND 1992. *Kézd*. In: KOZOCSA SÁNDOR GÉZA – LACZKÓ KRISZTINA szerk., *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest. 42–45.
- BENKŐ LORÁND 1993. Megjegyzések víznevekről. Adalékok a székelység történetéhez. *Névtani Értesítő* 15: 50–56.
- BENKŐ LORÁND 1996. Adalékok a bihari székelység történetéhez. In: KOVÁCS ANDRÁS – SIPOS GÁBOR – TONK SÁNDOR szerk., *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 65–77.
- BENKŐ LORÁND 1999. A székely nemzetségnevek történetéhez. In: KISS ANDRÁS – KOVÁCS KISS GYÖNGY – POZSONY FERENC szerk., *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 53–67.
- BENKŐ LORÁND 2002. *Az ómagyar nyelv tanúságtétele. Perújítás Dél-Erdély korai Árpád-kori történetéről*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.

- BENKŐ LORÁND 2003. A székely néprész ómagyar történetéhez. In: BENKŐ LORÁND, *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 85–94.
- BENKŐ LORÁND 2005. A székelység szerepe az Árpád-kori magyar országvédelemben. *Magyar Nyelv* 101: 269–274.
- BENKŐ LORÁND 2006. *Dudar* és ami hozzá fűzhető. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum Kiadó, Budapest. 227–231.
- BENKŐ SAMU 1972. *Murokország. Művelődéstörténeti barangolás szülőföldemen*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza* 1–6. Szerk. DEME LÁSZLÓ – IMRE SAMU. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968–1977.
- SzékOkl. ÚS. = *Székely Oklevéltár. Új Sorozat* 1–. Főszerk. DEMÉNY LAJOS etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1983–.

Loránd Benkő's connections with the Szeklers

The study deals with the Szekler origins of the late professor of linguistics Loránd Benkő (1921–2011), and the most important results of his research on linguistics and settlement history related to the Szeklers. He considered the Szeklers to be a Hungarian population whose mother tongue had been Hungarian since the 11th century at the latest. In the early Árpáadian period, significant groups of Szeklers still lived far away from their present-day residence, on the outskirts of the Carpathian Basin, in close connection with the border defences of the medieval Kingdom of Hungary. Later, during the 12th–13th centuries, they arrived to the area called Szeklerland, in the south-eastern part of Transylvania, at the behest of the Hungarian kings. This process is attested by the place names left behind, the historical data and the long-distance correlations shown in the Hungarian dialects.

Keywords: Benkő families in Transylvania, Szeklers, Szeklerland, medieval settlement history.

BENKŐ ELEK
ELKH BTK Régészeti Intézet